

Др Саша Атанасов,*
Доцент Правног факултета,
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Др Божидар Оташевић,*
Доцент Криминалистичко-полицијског
Универзитета у Београду

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАД
10.5937/zrpfm0-23472

UDK: 343.143-053.9
Раd примљен: 03.10.2019.
Раd прихваћен: 11.11.2019.

СВЕДОЧЕЊЕ СТАРИХ ЛИЦА У ПОСТУПКУ ДОКАЗИВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА**

Апстракт: Новија истраживања и судска и криминалистичка пракса показују да и стара лица могу истинито и потпуно сведочити у поступку доказивања кривичних дела, под условом да су адекватно испитана. Према последњем попису становништва који је урађен 2011. у Републици Србији (без Косова и Метохије), број становника старијих од 65 година износио је 1.250.316. То значи да је отприлике сваки шести грађанин Србије припадао категорији старих лица, а узимајући у обзир опште побољшање животног стандарда, развој медицинских наука и могућности савремених начина лечења, удео старих лица у укупној популацији Србије и даље ће расти, због чега ће стара популација грађана ускоро постати уобичајена категорија грађана. Уколико се настави раст просечне дужине човековог живота, према појединим израчунавањима, просечни животни век за шездесет година износиће сто година за мушкарце и сто три године за жене. Дакле, сваким даном је све већа могућност да се ова лица појаве у поступку и сведоче, па је и нужна потреба за изучавањем знања о основним психофизичким карактеристикама старих лица, утврђивањем процесних и криминалистичких правила којима би се створили услови (објективног и субјективног карактера) за добијање тачног и целовитог исказа у поступку доказивања кривичних дела, и истовремено спречила секундарна виктимизација ових сведока. У раду указујемо на психофизичке карактеристике старих лица,

* sasa.atanasov@pr.ac.rs

* bozidar.otasevic@gmail.com

** Раd је био изложен у виду усменог саопштења на Међународној научној конференцији „Право и мултидисциплинарност“ одржаној на Правном факултету Универзитета у Нишу 12. и 13. априла 2019.

разматрамо проблематику испитивања старих сведока сагледану са аспекта кривичнопроцесних норми и правила криминалистичке тактике, износимо актуелне проблеме са којима се суочавају испитивачи током конкретне реализације радње испитивања, а све у циљу обезбеђења бољег квалитета исказа старих лица - сведока кривичних дела.

Кључне речи: стари сведоци, испитивање, процесна правила, тактичка правила.

1. Увод

Стара лица могу сведочити у поступку доказивања кривичних дела. Чињеница да је њихов удео у укупној популацији становништва сваким даном све већи поставља их у ситуацију да све чешће могу доћи у прилику да буду сведоци кривичних дела, и да својим исказивањем могу допринети расветљавању и решавању кривичне ствари у кривичном поступку. Супротно често истицаном схватању да су стара лица по правилу болесна, дементна, ментално оштећена, инфантилна, емоционално нестабилна и да размишљају као деца, да им интелигенција убрзано слаби и пропада и да нису способни за учење, да су морално сумњиви (Trebješanin, 2018: 9),¹ да су им памћење и способност да тачно исказују веома лоши, новија истраживања и судска пракса руше те предрасуде и стереотипе о њима, и показују да и стара лица могу бити и физички и психички добро очувани, па самим тим и веродостојни сведоци (Modly, 1982: 356–361). У психолошкој теорији уопште, и геронтолошкој науци, односно психологији старења посебно, до данашњих дана нема општеприхваћеног схватања о томе шта је старост и старење, односно постоји више тумачења (Kastenbaum, 1986: 8). Разлоге томе, тврди Давидовски, треба тражити у хетерохроности старења органа, ткива и ћелија сваког човека понаособ, односно у томе што различите структуре организма настају, формирају се, развијају и старе у различито време. Ипак, хетерохроност старења делова људског организма не искључује синхроност старења организма у целини (Smiljanić, 1999: 14). С обзиром на наведено, могуће је нпр. размимоилажење између психичког и физичког стања лица, односно лице може бити физички изражено оронуло са очуваним психичким функцијама, и обрнуто (Simić, Milovanović, Barišić, Crnobarić, Šikanić, Vajić, 2007: 80). Старење можемо одредити као процес током кога се догађају промене у функцији доби, док је старост последње

1 Ејџизам (eng. Ageism) – неправедан третман старих лица. Реч је о идеологији која се заснива на стигматизацији, стереотипима и предрасудама о старим лицима.

развојно раздобље у животном веку једног појединца (Despot Lučanin, 2014: 15–16). Старост започиње са шездесетим, односно седамдесетим годинама и траје до краја живота. У том периоду долази до психофизичких промена које се манифестују у слабљењу чулне осетљивости, опадању физичке снаге, здравља, брзине, и могућности да се организам прилагоди на промене (Brković, 2011: 349). Сам законодавац није поставио никаква ограничења у погледу тога ко може сведочити, због чега се у својству сведока може појавити свако лице за које је вероватно да располаже обавештењима о чињеницама које се утврђују у поступку, и при томе је у стању да та обавештења на одговарајући начин пренесе органу поступка и другим учесницима у поступку. То значи да се у поступку доказивања кривичних дела у својству сведока могу појавити стара лица уколико имају способност да опажена и запамћена сазнања о предмету доказивања саопште, или на други начин презентују органу поступка и другим учесницима у поступку, односно располажу способношћу здравог расуђивања и тачног и целовитог исказивања (Dimitrijević, 1982: 213). Према томе, стара лица не представљају никакав изузетак у односу на друге категорије сведока (децу или одрасле). Околности везане за способност старих лица да опажају, памте и исказују, орган поступка цениће по слободном уверењу током утврђивања вредности чињеница садржаних у исказу сведока, што је *quaestio facti*, с тим да је законодавац дао могућност органу поступка да ради доношења коначне одлуке о општој способности старих лица за сведочење може да ангажује и вештаке психолошке и психијатријске струке (Атанасов, 2016: 32). *Закоником о кривичном поступку Републике Србије (ЗКП)*² прописан је општи оквир извођења доказа сведоцима, с тим да је садржај радње одређен многобројним правилима криминалистичке тактике, опште и форензичке психологије, геронтологије, психологије старења и другим знањима, која се у конкретном случају чине важним. С обзиром на то да је реч о посебној категорији сведока, која је веома хетерогена, с посебним психофизичким особинама и потребама, правила која треба применити у конкретном случају су специфична и захтевају стручност и вештину испитивача, како би испитивање резултирало тачним и целовитим исказом. Грешке које чине испитивачи током испитивања старих сведока често су резултат непримењивања законских одредби, криминалистичко-тактичких и других правила, нарочито непознавања психологије старих, њихових карактеристика и потреба, што за последицу има примену неадекватног начина испитивања, па тиме и добијање слабог квалитета исказа ових лица. Не предузимањем адекватног начина

² Законик о кривичном поступку, *Сл. гласник РС*, 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13, 55/2014, 35/19.

испитивања умањује се, или се у потпуности обезвређује, веродостојност и поузданост исказа у кривичном поступку.

2. Демографско старење становништва

Број лица старијих од 65 година и њихов удео у укупној светској популацији у овом веку ће енормно порастати. За последњих 50 година прошлог века (од 1950. до 2000) број лица старијих од 65 година се утростручио, са 141 мил. на 417 мил., са 5% на 7% светске популације (Девеџић, Стојилковић Гњатовић, 2015: 6). Већ 2006. године њихов број нарастао је на најмање 500 милиона (8%), због чега се очекује да ће до 2030. њихов број износити милијарду, односно 13% укупног становништва. Убрзан пораст удела старог становништва у укупној популацији био је карактеристичан само за развијене државе света, али у последње време раст старе популације приметан је и у државама у развоју. Илустрације ради, о каквом је тренду реч показују нам статистички подаци УН који говоре да док је Француској требало више од једног века (од 1865. до 1980) да удео старог становништва са 7% повећа на 14%, дотле је Јапану (од 1970. до 1996) требало само 26 година, а Бразилу (од 2011. до 2025), Колумбији (од 2017. до 2037) и Сингапуру (од 2000. до 2019) биће потребно отприлике две деценије (National Institute on Aging, National Institutes of Health, 2007: 7). Према критеријумима УН и Светске здравствене организације, старим народом сматра се онај у чијој укупној популацији лица старија од 65 година чине више од 10%. Наиме, старост народа одређујемо према уделу лица старијих од 65 година у укупној популацији народа. Уколико старих лица нема више од 4% реч је о младом народу; ако се њихов удео креће између 4% и 6%, говоримо о зрелом народу; ако је проценат старих између 6% и 10%, то је стар народ, а ако је преко 10%, реч је о веома старом народу (Despot Lučanin, 2014: 11). Према томе, европско становништво се већ сада може сматрати веома старим народом: удео старих лица у укупној популацији 28 држава које чине Европску унију 1. јануара 2018. године износио је 19,4%, с тим да је највећи удео био у Италији (22,6%), Грчкој (21,8%) и Немачкој (21,4%), потом следе Португал (21,5%), Финска (21,4%) и Бугарска (21,0%). Држава са најнижим уделом старих лица била је Ирска (13,8%) (EUROSTAT, 2018). Очекује се да ће до 2080. старији од 65 година чинити 29,1% становништва у ЕУ-28, за разлику од 19,4% у 2017 (EUROSTAT, 2019). Упоредјујући наведене проценте са стањем у нашој земљи 2018. године, Србија се са уделом од 19,9% старог становништва нашла на високом деветом месту (EUROSTAT, 2018). У односу на 2011. када је удео старијих од 65 година износио 17,4%, ово је значајно повећање и указује на континуирано демографско старење. Пре само 70 година становништво Србије било је једно од најмлађих у

Европи, са 5,6% старог становништва (Девеџић et al., 2015: 22). У старом становништву Србије преовлађују жене. Оне у Србији живе дуже од мушкараца 5,19 година, а око петине укупне женске популације у Србији данас је старија од 65 година. Просечни животни век у Србији износи 75 година (Девеџић et al., 2015: 45), а када је реч о лицима која су навршила 100 година, њих је по попису из 2011. било 167, с тим да је жена било 117, а мушкараца 50 (Девеџић et al., 2015: 68, 69). Према пројектованим проценама Републичког завода за статистику, у Србији ће за 30 година сваки четврти грађанин бити старији од 65 година, одн. њихов удео у укупној популацији износиће 25,2%, а просечна старост грађана повећати са 42,1 године на 46,5 година (Девеџић et al., 2015: 36).

3. Процесна правила испитивања старих сведока

Сведочење старих лица реализује се сходно општим правилима о испитивању сведока у кривичном поступку, изузев ако би примена ових (општих) правила код старих сведока проузроковала додатну трауму и штетне последице по њихово психофизичко здравље, те се они могу испитати по правилима која важе за посебно осетљиве сведоке (Кгарас, 2012: 479). Стара лица могу бити посебно осетљива, не само због животне доби већ и због других особина личности, као што су здравствено стање, начин живота, пол или животна искуство. Њихова осетљивост може бити последица и околности везаних за природу кривичног дела, начин и/или последицу извршеног кривичног дела, као и других околности конкретног случаја (нпр. сведок је у блиским породичним односима са окривљеним).³ Прописујући могућност давања другачијег статуса појединим категоријама сведока (нпр. старим сведоцима и деци), законодавац Србије је омогућио да се ови сведоци испитују на другачији начин у односу на „обичне“ сведоке и додатно их заштитио од секундарне виктимизације током њиховог учествовања у кривичном поступку. Сама радња испитивања старих сведока у поступку доказивања кривичних дела реализује се кроз два дела. У првом делу, који претходи давању исказа сведока о предмету доказивања, орган поступка припрема сведоке за сведочење тако што их поучава о њиховим дужностима и правима која им по закону припадају, утврђује њихов идентитет и однос са окривљеним и оштећеним, стварајући на тај начин услове за правилно понашање сведока током сведочења и добијање квалитетног, одн. реалног, целовитог исказа. Сведок се упозорава да је дужан да говори истину и да ништа од онога што му је познато не сме прећутати, да је давање лажног исказа кривично дело, да је дужан да пре сведочења положи заклетву и да о свакој промени адресе

³ Чл. 103, ст. 1 ЗКП

пробивалишта или боравишта обавести орган поступка. Потом се поучава о правима: да може бити ослобођен од давања одговора на поједина питања, ако би тиме изложио себе или себи блиска лица тешкој срамоти, знатној материјалној штети или кривичном гоњењу, као и да може бити ослобођен од дужности сведочења уколико припада категорији привилегованих сведока.⁴ У другом делу сведок саопштава свој исказ о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницама које се утврђују у поступку, тј. непосредно се реализује радња испитивања сведока (Бејатовић, 2016: 316). У зависности да ли старо лице саопштава свој исказ пре или након почетка главног претреса, разликујемо два начина добијања исказа у поступку. Наиме, пре почетка главног претреса примениће се правила која важе за испитивање сведока на тзв. *класичан* начин, а након почетка главног претреса сведоци се испитују сходно правилима о основном, унакрсном и додатном испитивању. Тзв. „класично“ испитивање, карактеристично је за поступак пре почетка главног претреса (нпр. за испитивање у истрази), и врши се на тај начин што сведок, после саопштене му поуке и општих питања, на позив органа поступка несметано исказује о свему што му је познато о предмету доказивања у виду интегралног исказа. Уколико се појави потреба за провером, допуном или разјашњењем датог исказа, сведоку може бити постављено једно или више питања, што је *quaestio facti* у сваком конкретном случају. Питања која се том приликом постављају морају бити јасна, одређена и разумљива, а могу се односити и на порекло сазнања о ономе о чему је сведок исказивао, с тим да никако не смеју бити сугестивног, капциозног (да је изјавио нешто што није изјавио) или обмањујућег карактера (Илић, Мајић, Бељански, Трешњев, 2013: 301).⁵ Забрањени су: мучење, нечовечно или понижавајуће понашање, као и други облици принуде и злоупотребе којима се утиче на вољу сведока да слободно и истинито исказују.⁶ Нова концепција главног претреса искристалисала је нова правила испитивања сведока на главном претресу. Тако, након дате поуке сведоку, општих питања и полагања заклетве,

4 У категорију привилегованих сведока убрајају се: лице са којим окривљени живи у браку, ванбрачној или другој трајној заједници живота; сродник окривљеног по крви у првој линији, у побочној линији до 3. степена закључно, као и сродник по тазбини до 2. степена закључно; усвојеник и усвојитељ окривљеног. Исто тако, не може се испитати као сведок малолетно лице које, с обзиром на узраст и душевну развијеност, није способно да схвати значај права да је ослобођено од дужности сведочења, осим ако то сам окривљени захтева. Лице које има основа да ускрати сведочење према једном од окривљених, ослобођено је од дужности сведочења и према осталим окривљенима, ако се његов исказ према природи ствари не може ограничити само на остале окривљене (чл. 94 ЗКП).

5 Чл. 98, ст. 3 ЗКП.

6 Чл. 9 ЗКП.

сведок одговара на постављена питања: прво, у оквиру фазе основног испитивања (питања поставља испитивач који је предложио лице за сведочење, или чији је предлог први заведен у суду), потом у оквиру фазе унакрсног испитивања (питања сведоку поставља испитивач супротне стране у поступку који није предложио сведока, или чији је предлог да се испита конкретан сведок заведен у суду после предлога основног испитивача). Ради провере веродостојности сведока и његовог исказа, законодавац је дозволио унакрсном испитивачу да поставља сведоку питања којима сведока наводи на одговор, тј. сугестивна питања. Након основног и унакрсног испитивања, а на предлог основног испитивача, председник већа може дозволити додатно испитивање сведока ради компензовања негативних ефеката унакрсног испитивања. Уколико се појави потреба, сведок је такође дужан и да се суочи са другим сведоком или окривљеним, као и да приступи препознавању лица, ствари, фотографија и гласа окривљеног, када то орган поступка од њега захтева, јер су то само другачији начини прибављања исказа од сведока (Бејатовић, 2016: 317–318). Стари сведок може бити испитан и ван главног претреса у ситуацији када због болести или других оправданих разлога не може доћи на главни претрес (у фази припремања главног претреса),⁷ или када се на главном претресу сазна да сведок не може доћи пред суд, или му је долазак знатно отежан.⁸ У оба случаја сведок се може испитати од стране суда непосредно или посредством техничких средстава за пренос слике и звука. Поред општих правила (да се сведок испитује појединачно и без присуства осталих сведока,⁹ да се испитује усмено, а само изузетно, писмено или на други начин уз помоћ тумача¹⁰), стара лица се могу испитати и као посебно осетљиви сведоци. Основна карактеристика посебно осетљивих сведока јесте да имају субјективан доживљај опасности који чини да осећају страх и несигурност, како пре, тако и током сведочења, иако им не прети реална опасност од стране окривљеног, његових сарадника или блиских сродника. То може утицати на смањење квалитета исказа који дају у поступку (Gluščić, Klemenčić, Ljubin, Novosel, Tripalo, Vermeulen, 2006: 190–194). Наиме, када орган поступка (јавни тужилац, председник већа или судија појединац) утврди постојање неке од околности субјективног и/или објективног карактера које чине сведока посебно осетљивим, доноси решење о статусу посебно осетљивог сведока по службеној дужности, или

7 Чл. 357 ЗКП.

8 Чл. 404, ст. 1 ЗКП.

9 Чл. 98, ст. 1, чл. 400, ст. 1 ЗКП.

10 Чл. 87, ст. 1 ЗКП.

на захтев странке, односно захтев самог сведока.¹¹ Предвиђајући могућност да се старом лицу одреди статус посебно осетљивог сведока, законодавац Србије је омогућио органу поступка да према таквим сведоцима примени више мера посебне заштите. Тако орган поступка може доделити посебно осетљивом сведоку пуномоћника који би између осталог присуствовао испитивању посебно осетљивог сведока и штитио га од евентуалног неправилног и незаконитог испитивања. Уколико орган поступка одлучи да посебно осетљивом сведоку додели пуномоћника, јавни тужилац или председник суда поставиће га по редоследу са списка адвоката који суду доставља надлежна адвокатска комора за одређивање бранилаца по службеној дужности.¹² Пре почетка главног претреса, као и на главном претресу, посебно осетљиви сведоци могу се испитивати само преко органа поступка који ће се према њима односити са посебном пажњом, настојећи да се том приликом избегну могуће штетне последице кривичног поступка по личност, телесно и душевно стање сведока. Испитивање се може обавити уз помоћ стручног лица (психолога, социјалног радника или другог стручног лица) о чему одлучује орган поступка. Посебно осетљиви сведок може бити испитан у свом стану или другој просторији, као и у овлашћеној институцији која је стручно оспособљена за испитивање посебно осетљивих сведока. Уколико орган поступка одлучи да се сведок испита употребом техничких средстава за пренос слике и звука, то ће се учинити на такав начин да странке и други учесници у поступку нису присутни у просторији у којој сведок сведочи. Као и када се сведок испитује непосредно, такође и када се испитује посредством техничких средстава за пренос слике и звука – могуће је ангажовање стручних лица.¹³ Посебно осетљиви сведоци не могу бити суочени са окривљеним, изузев када то окривљени захтева, а орган поступка то дозволи водећи рачуна о осетљивости сведока и правима одбране.

4. Криминалистичко-тактичка правила испитивања старих сведока

Сведочење старих лица представља посебан вид испитивања сведока. Реч је о сложеној доказној и криминалистичко-тактичкој радњи која се реализује у оквиру строгих законских оквира, применом флексибилних правила криминалистике (Алексић, Миловановић, 1994: 191). Уважавајући чињеницу да је реч о посебној категорији сведока коју карактеришу посебна обележја њихове личности, то су и криминалистичко-тактичка

¹¹ Чл. 103, ст. 1 и 2 ЗКП.

¹² Чл. 103, ст. 3 ЗКП.

¹³ Чл. 104, ст. 1–3 ЗКП.

правила прилагођена овој категорији сведока. За успех испитивања старог сведока нужно је придржавати се више тактичких правила. Нека од њих ћемо посебно размотрити. На првом месту, испитивање сведока треба благовремено и темељно припремити. Припрема подразумева да се испитивач упозна са кривичним предметом и са личношћу старог сведока пре него што предузме испитивање, а да потом сачини оријентациони план у оквиру кога ће размотрити више питања која се тичу места и времена испитивања, питања која ће бити постављана сведоку, начин испитивања, учешће стручних лица и сл. Сам план не може у потпуности бити прецизан, јер нове околности могу захтевати прилагођавање новој ситуацији. Ипак, претходно планирање о елементима плана чини се нужним за добијање истинитог и потпуног исказа сведока (Алексић, Миловановић, 1994: 191). Упознати се са кривичним предметом значи размотрити сав расположиви материјал о кривичној ствари (одн. анализирати кривичну пријаву, записнике о предузетим доказним радњама, потврде, извештаје и други релевантни материјал), у циљу ефикасног вођења и усмеравања радње испитивања ка чињеницама које чине предмет доказивања. Упознати личност старог сведока значи упознати се са његовим психофизичким карактеристикама и утврдити: животну доб и пол старог сведока, когнитивне способности, евентуално постојање здравствених проблема и потребу за узимањем лекова у одређеном временском периоду, да ли је повређен и да ли му је потребна медицинска помоћ (нпр. да ли трпи бол), којим језиком и дијалектом говори, којој етничкој групи припада, да ли је под стресом, одн. какво му је тренутно емоционално стање, да ли код сведока постоје одређени телесни недостаци и да ли с обзиром на изражене недостатке постоје посебне потребе сведока (нпр. недостаци у вези са способношћу да саопшти опажене и запамћене садржаје, или је сведоку отежан долазак до места где ће бити испитиван), да ли сведок сматра да му је угрожена безбедност због сведочења, одн. да ли је опасност стварна или само перципирана од стране сведока, какве су породичне, друштвене и радне околности сведока (Gluščić et al., 2006: 211). Упознавање личности сведока треба да се одвија у складу са принципом индивидуалности, те испитивач не треба олако да подлегне негативним уверењима везаним за позно животну доба сведока, већ треба савесно да се упозна са више психофизичких промена карактеристичних за конкретну личност сведока и прилагоди начин испитивања конкретном сведоку. На првом месту, код старих лица слаби мотивација, сужава се интерес у односу на већину активности које их окружују, мења се однос према животу, долази до бројних биопсихосоцијалних губитака (нпр. смрти брачног друга, губитка посла, слабљења физичког здравља), због чега могу да се повуку у самоизолацију, или удаље

од породице. Уколико се овај губитак не региструје и не протумачи на правилан начин, сведок то може протумачити као непоштовање његове личности, због чега може бити отежана или чак у потпуности онемогућена комуникација испитивача и старог сведока. Пажња код ових лица видно слаби и реч је о типичној појави код старих лица. Међутим, веома је тешко утврдити да ли је слабија пажња последица опадања неуролошких способности лица, или је реч о слабијој мотивацији за дешавања у непосредном окружењу. Стари људи искључују за њих неповољне и непријатне стимулансе из околине за које су неприпремљени, или се са њима не могу носити, чиме додатно доприносе селективној перцепцији догађаја из свог окружења (Simić et al., 2007: 79–81). Памћење и заборављање су следеће промене на које треба посебно обратити пажњу. Обично се слабљење ових психичких функција сматра првим знаком старења. Под памћењем се подразумева способност задржавања и репродукције опажених садржаја. Процес памћења прати процес заборављања, што представља нормалну појаву за све узрасне групације. Ипак, примећено је да стара лица лакше репродукују опажено из ране младости него из ближе стварности. С тим у вези, дуго се сматрало да је ова тенденција последица менталног и интелектуалног пропадања, односно да је то последица патолошког старења (деменције), премда је актуелни став да то може бити само последица нормалног процеса свођења животног биланса старог лица и потреба да се представи у повољном светлу пред другим лицима (Simić et al., 2007: 81). До данас мало је доказа који потврђују да са старењем долази до знатног смањења меморијских капацитета, као и да су стара лица нужно лошија од млађих сведока у памћењу детаља о кривичном делу. Истраживања показују да ће стари сведоци боље вршити препознавање објекта које су претходно опажали него их описивати по сећању (Bornstein, 1995: 346). Ипак, са протоком времена способност описивања детаља кривичног дела знатно слаби (Wilcock, Bull, Vrij, 2007: 305). За ефикасно испитивање старог сведока треба утврдити исправност и осетљивост чулних органа, јер је за старачко доба карактеристично да долази до њиховог слабљења. Истраживања показују да око 25% старих има оштећење слуха. Слушна осетљивост код старих лица почиње најраније да слаби, што усложњава њихов однос са околином и доводи до промене њиховог понашања, како у комуникацији са другим, тако и за обављање свакодневних активности. На пример, за слушање ТВ или радио пријемника потребан је већи интензитет звука, као што је и за непосредну комуникацију или за разговор преко телефона потребан већи интензитет гласа. Све наведено може утицати на њих да се осете несигурним, напетим, несхваћеним или угроженим, што може довести до реактивног става према испитивачу (Simić et al., 2007: 82). Слабије опажање звучних сигнала у

почетку је присутно само за високе фреквенције, а потом се наставља и за нискофреквентне звукове. Смањење слушне способности огледа се најчешће у тешкоћама регистравања звука одређених фреквенција (нпр. преко 10 kHz). Са таквим сведоцима треба бирати простор у коме неће бити ометајућих звукова који могу долазити из суседне просторије, или споља са улице. Обавезно треба утврдити да ли сведок носи слушни апарат и да ли га је носио критичног момента када је вршио опажање (Brković, 2011: 350). У појединим случајевима, ако се укаже потреба да се провери поузданост сведочења о ономе што се чуло, потребно је обавезно организовати реконструкцију догађаја – криминалистички експеримент, настојећи да се обезбеде услови који су постојали у време опажања. Такође, медицинским прегледом је могуће проверити исправност чула слуха сведока. Чуло вида представља чуло преко кога човек добија највише информација, зато његовој исправности треба посветити посебну пажњу. У судској пракси најчешће се срећу сведочења о чињеницама које су запажене чулом вида, што је разумљиво, јер овим чулом опазимо 90% свих информација које се приме у току живота (Смыслов, 1973: 77). Чуло вида је поузданије од осталих чула (пословица каже: „Боље је једном видети него десет пута чути“), али, и поред тога, сведочења која се заснивају на пријему дражи чулом вида могу да буду веома погрешна, с обзиром на недостатке који код конкретног сведока постоје, или на објективне факторе који су онемогућили квалитетно виђење. Највећи проблем настаје кад сведок није свестан недостатака свога вида, а налази се у ситуацији да сведочи о догађају или особи које је опажао. Истраживањима је утврђено да до слабљења оштрине вида долази због смањења зенице и промене очног сочива, одн. смањене способности акомодације (Brković, 2011: 350). Са интензитетом светлости расте оштрина вида, тако да је она у мраку значајно смањена. Предмети које сведок опажа нужно морају бити већи да би их сведок опазео и да би их могао разликовати од других предмета (Реџак, 1981: 60). Ако сведок има неку од мана чула вида, нужно треба утврдити о чему је реч и како су те мане утицале на опажање кривичног дела, учиниоца и других чињеница које се утврђују у поступку. Најчешће мане чула вида су кратковидност и далековидност, а услед ових недостатака слика која настаје на мрежњачи је нејасна (Реџак, 1981: 55). Такође, постоји случај када лице болује од ноћног (кокошијег) слепила, а ту су и неспособност разликовања боја или астигматизам (Атанасов, 2016: 225). Код ових сведока треба обавезно утврдити да ли користе неко од оптичких помагала (наочаре или сочива) и да ли су их у моменту опажања носили. Уколико сведок носи наочаре за даљину и за близину, да ли су у моменту опажања носили адекватне наочаре или сочива (Vodenelić, 1996: 189). Са старењем незнатно се смањује способност разликовања боја (Brković, 2011:

350). Чуло укуса знатније слаби тек са навршених 70 година живота (Simić et al., 2007: 82). Детаљно упознавање личности биће од одлучујућег значаја за одређивање технике и дужине испитивања, као и за пружање одговарајуће подршке старим сведоцима уколико се за њом појави потреба (Glušćić et al., 2006: 211). Након што се испитивач упознао са предметом и личношћу сведока, неопходно је да сачини оријентациони план поступања и да у оквиру њега одреди следеће елементе: место где ће се сведок испитивати (законодавац је омогућио да се сведок не мора испитивати само у службеној просторији), због чега испитивач треба да оцени (у складу са психофизичким стањем сведока и стратегијом испитивања) где ће сведочење бити најефикасније и одлучи се за то место. У сваком случају, приликом доношења одлуке о месту испитивања треба водити рачуна да то место не буде угрожавајуће, да буду обезбеђени оптимални услови за сведочење, одн. да не буде хладно, да испитивање не прекидају друге особе, да не звони телефон током сведочења и слично (Glušćić et al., 2006: 212). Затим, треба одредити време за предузимање радње испитивања и њено укупно трајање. С обзиром на то да је реч о старом сведоку, испитивање треба предузети што пре, предвидети више времена за сведочење и одредити оно време за испитивање којим се не ремете устаљене навике старог лица, јер навике доминирају животом старог лица до те мере да сваки покушај њихове промене може изазвати фрустрације и негативне реакције према испитивачу (Marković, 1972: 492). Испитивач настоји да сведок исказује о опаженом и запамћеним, а не и о својим сложеним асоцијацијама, до којих по правилу долази услед неблаговременог предузимања радње сведочења (Vodinić, 1985: 72). Сматра се да умор код одраслих лица наступа већ након једног часа, а код старијих лица и пре. Са протоком времена расте умор и сугестибилност код сведока, због чега треба правити чешће паузе (Roso, 1995: 60). Питања која се постављају старом сведоку треба да буду прилагођена животној доби сведока, његовим интелектуалним способностима и образовном нивоу сведока, по свом карактеру треба да буду општа, јасна и разумљива, релативно кратка, недвосмислена, формулисана тако да сведоку буде одмах јасно о чему треба да исказује. Када је на главном претресу дозвољено постављати сугестивна питања, њих треба претходно формулисати или уопштено одредити теме у вези са којима ће се сведоку постављати питања. Сугестивна питања која се могу постављати сведоку су: директно сугестивна, одлучна, алтернативна и капциозна питања (Алексић, Миловановић, 1994: 194). На кратким питањима не треба сувише инсистирати, јер уколико се сувише често постављају сведоку, а при томе и изненада, могу довести до деконцентрације сведока, или тежег присећања сведока, посебно у односу на важне детаље. Оваква питања смањују

интелектуалну ангажованост сведока, он постаје психички пасиван и тешко се присећа опаженог. Насупрот општим питањима, конкретна и детаљна питања помажу у провери сведоковог исказа. Приликом формулације питања не треба употребљавати стручну терминологију, њу сведоци често не разумеју и устручавају се да кажу да им је непозната (Атанасов, 2016: 271). Након што се испитивач упознао са предметом и личношћу сведока, формулисао питања, одн. одредио теме у вези са којима ће постављати сведоку питања, следећи корак је утврђивање стратегије постављања питања сведоку. Редослед постављања питања биће одређен у зависности којем типу сведока старо лице припада. Према том критеријуму, у криминалистичкој теорији и пракси искристалисала су се два редоследа постављања питања сведоку. Уколико је реч о логичком типу, питања ће се постављати на тај начин што ће се настојати да се створи адекватан мисаони оквир кроз који ће се сведок водити ка добијању истинитог исказа. Ако сведок припада емотивном типу, сведок ће се испитивати сходно психолошком редоследу постављања питања, који пре свега води рачуна о начину успостављања контакта са сведоком и одржавању непрестане мотивисаности сведока за давање исказа у поступку, због чега сведоку никако на почетку испитивања не треба постављати питања која су тако формулисана да код њега изазову револт, нелагодност или другу врсту непријатности и доведу до ускраћивања исказа и сарадње са испитивачем. Питања би требало да буду распоређена тако да се постављају од општих ка конкретнијим и детаљисанијим, а деликатна питања требало би поставити у трећој четвртини испитивања. На почетку разговора треба постављати неутрална питања, никако она која ће код сведока изазвати отпор, али довољно интересантна да сведока заинтересују за сведочење. Питања која се постављају морају бити тако формулисана да у почетку сведок најчешће одговара са „да“ и треба избегавати било какво моралисање и пребацивање сведоку. „Тражење савета“ или других информација од сведока, или тражење његовог мишљења делује подстицајно на сведока. Придржавајући се поменутих стратегија током испитивања, код сведока треба непрестано пратити вербалне и невербалне знакове понашања (симптоматску слику) и сходно томе погодним питањима отклањати симптоме форензичке збуњености. „Логички редослед постављања питања је такав распоред који, као и код психолошке стратегије, уважава правило да се питања сведоку постављају сукцесивно, од општих и отворених ка специфичним и одређеним питањима, и од лакших ка тежим и деликатнијим, придржавајући се тзв. технике левка. Међутим, док психолошки распоред полази од потребе да се питањима створи позитивна атмосфера и успостави контакт са сведоком, логички редослед примарно полази од потребе да се кривично дело у

потпуности разјасни по свим сегментима, уважавајући при томе логику сведока“ (Атанасов, 2016: 278 – 281). Када се утврди неки од наведених психофизичких недостатака, који може бити последица уобичајених промена у току старења или болести, начин испитивања нужно треба прилагодити конкретном сведоку. Тако, ако сведок има ослабљен слух – треба утврдити којим ухом боље чује и усмерити говор на ту страну; говорити гласно и јасно, нормалном брзином и дубљим тоном; уколико старији сведок не разуме питање, треба преформулисати питање другим речима; лице испитивача мора бити окренуто ка старијем сведоку (одржавати контакт очима), како би сведок могао на основу израза лица и покрета усана разумети питања која му се постављају; сведока претходно поучити да уколико не разуме или не чује јасно питање, то и саопшти испитивачу; од сведока тражити повратну информацију да ли је чуо питање; не стављати руку преко уста и не жвакати жвакаћу гуму. Уколико сведок има ослабљен вид, одмах при уласку у просторију где ће сведок сведочити треба се представити именом и презименом и саопштити надлежности; треба стајати испред сведока када му се постављају питања; уколико сведок наизглед чита неки текст, не значи да је и видео шта је прочитао, зато питањима треба проверити да ли је разумео и шта је прочитао; у просторији где сведочи треба бити примерено осветљење, што помаже бољем виђењу. Са сведоком који има говорне мане треба узети у обзир да ће испитивање трајати дуже, због спорије когнитивне обраде информација; таквог сведока (нпр. ако муца) не треба исправљати; не треба бити нестрпљив и пожуривати га и друго (Despot Lučanin, 2014: 35, 36).

5. Закључак

Испитивање старих сведока представља сложену доказну радњу за чију успешну реализацију није довољно само познавање законских одредби, већ је нужно да испитивач располаже и криминалистичко-тактичким знањима и вештином испитивања, знањима из опште психологије, геронтологије и психологије старења. Старо лице у поступку доказивања кривичног дела може сведочити као „обичан“ сведок, или му због особина његове личности и/или објективних околности кривичног дела или других околности – може бити додељен статус посебно осетљивог сведока, када се додатно штити његова личност и омогућава другачији начин испитивања у циљу спречавања секундарне виктимизације. Независно од чињенице да ли старо лице сведочи пре или након што је главни претрес почео, радњу испитивања треба темељно припремити. Од савесно извршене припреме зависиће и успех испитивања. Стара лица могу бити добри

сведоци под условом да су законито и правилно примењене одредбе кривичнопроцесног права, криминалистичке науке и друга знања која се у датом случају чине целисходним. Примена наведених знања омогућиће прилагођавање испитивача личности старог сведока, и самим тим успешну реализацију радње сведочења.

Литература/References

- Алексић, Ж., Миловановић, З. (1994). Криминалистика. Београд: Партенон.
- Атанасов, С. (2016). Улога сведока у откривању и доказивању кривичног дела, Косовска Митровица (докторска дисертација): Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Бејатовић, С. (2016). Кривично процесно право, Београд: Службени гласник.
- Bornstein, B. (1995). Memory Processes in Elderly Eyewitnesses: What We Know and What We Don't Know. (Electronic version). Retrieved 28 August 2019, from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1006.2506&rep=rep1&type=pdf>
- Бошковић, М. (1999). Криминолошки лексикон. Нови Сад: Матица српска и Универзитет у Новом Саду.
- Brković, A. (2011). Razvojna psihologija. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Vodinić, V. (1985). Kriminalistika, otkrivanje i dokazivanje. Skopje: Fakultet za bezbednost i opštествена samozaštita.
- Vodinić, V. (1996). Kriminalistika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Glušćić, S., Klemenčić, G., Ljubin, T., Novosel, D., Tripalo, D., Vermeulen, G. (2006). Procesne mere zaštite svedoka. Strazbur: Savet Evrope.
- Девеџић, М., Стојилковић Гњатовић Ј. (2015). Демографски профил старог становништва Србије, Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Београд: Републички завод за статистику.
- Despot Lučanin J. (2014). Psihologija starenja. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studij.
- Dimitrijević, D., Krivično procesno право. (1982). Beograd: Savremena administracija.
- Илић, П. Г., Мајић, М., Бељански, С., Трешњев, А. (2013). Коментар Законика о кривичном поступку. Београд: Службени гласник.

- Kastenbaum, R. (1986). *Starenje*. Zagreb: Globus.
- Krapac, D. (2012). *Kazneno procesno pravo, Prva knjiga: Institucije*. Zagreb: Narodne novine.
- Marković, T. (1972). *Suvremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika)*. Zagreb: Narodne novine.
- Modly, D. (1982). *Svjedok star osam decenija*. Priručnik, br. 4, 356–361.
- Pečjak, V. (1981). *Psihologija saznavanja*. Sarajevo: Svetlost.
- Roso, Z. (1995). *Informativni razgovor i intervju*. Zagreb: MUP RH.
- Simić, S., Milovanović, S., Barišić, J., Crnobarić, C., Šikanić, N., Bajić, G. (2007). *Starenje i psihološke promene*. *Engrami* (Vol. 29). Januar – jun 2007, br. 3, 4. (Electronic version). <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0351-2665/2007/0351-26650704077S.pdf>, 25. 8. 2019.
- Smiljanić, V. (1999). *Razvojna psihologija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- Смыслов, В. И. (1973). *Свидетель в советском уголовном процессе*. Москва.
- Trebješanin, Ž. (2018). *Novi pristup fenomenu starosti, Paradigma: časopis za teoriju i praksu socijalnog rada, specijalne edukacije i rehabilitacije*. (Electronic version). Retrieved 24 August 2019, from <https://asp.edu.rs/wp-content/uploads/2019/02/Paradigmaonline.pdf>.
- Wilcock, R. A, Bull, R. & Vrij, A.(2007). *Are old witnesses always poorer witnesses? Identification accuracy, context reinstatement, own-age bias*, *Journal Psychology, Crime & Law*. (Vol. 13, Issue 3, pp. 305–316)
- National Institute on Aging, National Institutes of Health. *Why Population Aging Matters, A Global Perspective*. No. 07 – 6134 (March 2007). (Electronic version). Retrieved 24 August 2019, from <https://www.nia.nih.gov/sites/default/files/2017-06/WPAM.pdf>
- EUROSTAT, *Proportion of population aged 65 and over* (2018). (Electronic version). Retrieved 21 August 2019, from <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00028>
- EUROSTAT, *Population structure and ageing* (2019). (Electronic version). Retrieved 25 August 2019, from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing
- Законик о кривичном поступку. *Службени гласник РС*. Бр. 72(2011), 101(2011), 121(2012), 32(2013), 45(2013), 55(2014), 35(2019).

Doc. Saša Atanasov, LL.D.,
Assistant Professor,
Faculty of Law, University of Priština
(temporary Head Office in Kosovska Mitrovica)

Doc. Božidar Otašević, PhD.,
Assistant Professor,
University of Criminal Investigation and Police Studies in Belgrade

THE TESTIMONY OF SENIOR CITIZENS IN THE PROCESS OF PROVING CRIMINAL ACTS

Summary

Recent studies, as well as the judicial and criminalistic practice, show that senior citizens can testify as reliable witnesses in the process of proving the commission of a criminal offence and provide complete (valid) statements, provided that they are subject to adequately conducted inquiry. According to the latest population census of the Republic of Serbia (from 2011), there was a total of 1.250.316 registered citizens over the age of 65. It implies that approximately every sixth citizen of Serbia belonged to the category of senior citizens. Considering the general improvement of the living standard, the development of medical science and diverse possibilities of medical treatment in the contemporary world, the percentage of senior citizens in the total population of Serbia will keep rising, and it may be expected that senior citizens will soon become the prevalent population category. If the growth of human average lifespan continues, according to certain calculations, an average lifespan in sixty years will be 100 years for men, and 103 years for women. Thus, it is quite probable that that senior citizens are likely to appear in criminal proceedings in the capacity of witnesses. For this reason, there is a need for more extensive research on the fundamental psychophysical characteristics of senior citizens and determining relevant criminal law rules and procedures which would create objective and subjective conditions for their participation in criminal proceedings, particularly in terms of obtaining a complete, accurate and valid testimony in the process of proving the commission of a criminal offence. Concurrently, it would prevent secondary victimization of these witnesses. In this paper, we indicate the psychophysical traits of senior citizens, elaborate on the issue of interrogating senior citizen witnesses from the aspect of criminal procedure norms and rules of criminal tactics, and discuss the current issues encountered by interrogators in the course of the inquiry, with the aim of ensuring a better quality of witness statements of senior citizens.

Keywords: senior witnesses, inquiry, rules of procedure, tactical rules.

